UDK. 811.512

MATNNI TAHLIL QILISHDA HOL VA TO‘LDIRUVCHINI ANIQLASHNING FARQLARI

Nazarova Nargiza Urazaliyevna
Toshkent viloyati Bekobod tumani 48-umumta'lim maktabi 1-toifali ona tili va adabiyot fanlari o‘qituvchisi

Qabul qilindi: 24.09.2025
Ko‘rib chiqildi: 25.09.2025
Tasdiqlandi: 26.09.2025

Kalit so‘zlar:
hol, to‘ldiruvchi, sintaksis, gap bo‘laklari, matn tahlili, grammatik tahlil, o‘quv jarayoni.

Annotatsiya. Ushbu maqolada matn tahlilida sintaktik birliklarni chuqur o‘rganish, xususan, hol va to‘ldiruvchilarni aniqlashdagi farqlar yoritilgan. Tadqiqot davomida holning gapda harakatning tarzini, joyini, vaqtini va boshqa qo‘shimcha belgilarini ifodalashi; to‘ldiruvchining esa fe'l yoki boshqa so‘zlarning ma'nosini to‘ldiruvchi, kengaytiruvchi vazifasini bajarishi ilmiy asosda izohlangan. Maqolada tilshunoslik nazariyasi, amaliy mashqlar va matn tahlili orqali ushbu sintaktik bo‘laklarning xususiyatlari taqqoslab ko‘rsatiladi. Shuningdek, maktab ta'limida o‘quvchilarning sintaktik bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishda bu masalaning o‘rni va ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, hol va to‘ldiruvchini farqlay olish o‘quvchilarning matnni chuqur anglash, grammatik tahlil qilish hamda mustaqil fikrlash malakasini rivojlantiradi.

Key words:
adverbial modifier, object, syntax, sentence elements, text analysis, grammatical analysis, education.

Annotation

This article explores the analysis of texts from a syntactic perspective, focusing on the distinction between adverbial modifiers (hol) and objects (to‘ldiruvchi). The study highlights that an adverbial modifier indicates additional features of an action — such as time, place, or manner — while the object functions as an element that complements or specifies the meaning of the predicate or other sentence components. The article combines linguistic theory, practical exercises, and text analysis to compare these syntactic units. Furthermore, the role of teaching this topic in

school is emphasized, as it contributes to the development of students' grammatical competence, critical thinking, and independent analysis skills. The findings demonstrate that the ability to differentiate between adverbial modifiers and objects enhances learners' understanding of texts and improves their syntactic awareness.

Ключевые слова: обстоятельство, дополнение, синтаксис, члены предложения, анализ текста, грамматический разбор, обучение.

Аннотация

В данной статье рассматриваются особенности анализа текста в синтаксическом аспекте, в частности различие между обстоятельством и дополнением. В исследовании показано, что обстоятельство выражает дополнительные признаки действия — время, место, образ и т.д., тогда как дополнение выполняет функцию расширения или уточнения значения сказуемого и других членов предложения. В статье анализируются теоретические положения лингвистики, практические упражнения и примеры текстов, в которых обстоятельства и дополнения сопоставляются между собой. Особое внимание уделено методике преподавания этой темы в школе, так как она способствует развитию у учащихся навыков грамматического анализа и осознанного чтения. Результаты исследования доказывают, что умение различать обстоятельство и дополнение положительно влияет на формирование у учащихся аналитического мышления.

Kirish. Tilshunoslikning eng muhim yo‘nalishlaridan biri bu sintaksis bo‘lib, u gapning tuzilishi, mazmuni va undagi bo‘laklarning o‘zaro munosabatini o‘rganadi. Sintaktik tahlil jarayonida gapning asosiy va ikkinchi darajali bo‘laklarini farqlash, ularning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jumladan, hol va to‘ldiruvchi gapning eng faol ishlatiladigan ikkinchi darajali bo‘laklari bo‘lib, ular ko‘pincha bir-biriga

o‘xshash vazifada kelgani sababli o‘quvchilar va hatto ayrim tadqiqotchilar uchun chalkashlik tug‘dirishi mumkin.

Hol gapda harakatning qanday, qachon, qayerda yoki nima sababdan sodir bo‘layotganini ifodalaydi. To‘ldiruvchi esa fe’l yoki boshqa so‘zlarning ma’nosini to‘ldirib, gap mazmunini kengaytiradi. Shu nuqtai nazardan, ularning farqini aniqlash va tahlil qilish matnni to‘g‘ri anglash, grammatik jihatdan puxta tahlil qilish hamda nutq madaniyatini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega.

Maktab ta’limida o‘quvchilarning sintaksis bo‘yicha bilimlarini mustahkamlashda hol va to‘ldiruvchini farqlash masalasi alohida o‘rin tutadi. Chunki mazkur bo‘laklarni to‘g‘ri aniqlay olgan o‘quvchi matnning mazmunini chuqurroq tushunadi, uni mantiqiy tahlil qila oladi va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bundan tashqari, bu masala tilshunoslik nazariyasini yanada chuqurroq o‘zlashtirish, ilmiy izlanishlar olib borish hamda o‘qituvchilik amaliyotida samarali metodlarni ishlab chiqishda ham dolzarbdir.

Shu sababli, mazkur maqolada matnni tahlil qilish jarayonida hol va to‘ldiruvchini aniqlashning nazariy asoslari, ularning o‘xshash va farqli jihatlari, shuningdek, o‘quv jarayonida bu masalani o‘rgatishning samarali metodlari yoritiladi. So‘z va gap tarkibidagi sintaktik munosabatlarni aniqlash tilshunoslikning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, matnni tahlil qilish jarayonida hol va to‘ldiruvchilarni aniqlash, gapning mantiqiy tuzilishini, uning ma’nosini to‘liq tushunish va matnni mukammal tahlil qilish imkonini beradi. Hol va to‘ldiruvchilar gap tarkibidagi turli funksiyalarni bajaradi: ular harakatning, predmetning yoki sifatning qanday amalga oshirilishini, qaysi sharoitlarda sodir bo‘lishini aniqlashga xizmat qiladi.

Matnni tahlil qilishda hol va to‘ldiruvchini aniqlashning o‘ziga xos farqlari mavjud bo‘lib, ularni tushunish tilshunoslik, tarjimonlik va pedagogik faoliyatda katta ahamiyatga ega. Xususan, hol gapda qo‘shimcha ma’lumot beruvchi funksiyani bajaradi va asosan fe’l bilan bog‘liq bo‘ladi, to‘ldiruvchi esa predikatni to‘ldirib, gapning semantik yaxlitligini ta’minlaydi. Shu nuqtai nazardan, ularni aniqlash va farqlash tilshunoslik tadqiqotlarida va matnni chuqur tahlil qilishda muhim metodik vosita sifatida qaraladi.

Ushbu maqolada matnni tahlil qilishda hol va to‘ldiruvchini aniqlash metodlari, ularning sintaktik va semantik xususiyatlari hamda amaliy farqlari batafsil ko‘rib chiqiladi. Bu, bir tomondan, tilshunoslik nazariyasi uchun yangi yondashuvlarni taqdim etsa, boshqa tomondan, matnni o‘rganish va tushuntirish jarayonini yanada samarali qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Matnni tahlil qilish jarayonida hol va to‘ldiruvchilarni aniqlash tilshunoslikda katta ahamiyatga ega ekanligi ko‘plab olimlar tomonidan qayd etilgan. Tilshunos olim N. Xo‘jayev o‘z tadqiqotlarida hol va to‘ldiruvchilarning sintaktik va semantik xususiyatlarini batafsil tahlil qilgan. U holni gap tarkibida fe’l bilan bog‘liq qo‘shimcha ma’lumot beruvchi element

sifatida ko‘rgan, to‘ldiruvchi esa gapning semantik yaxlitligini ta’minlaydigan asosiy element ekanligini ta’kidlagan [1].

Sh. Rahmatova o‘z ishida matnni tahlil qilishda hol va to‘ldiruvchilarni aniqlash metodikasini ishlab chiqqan. U amaliy tadqiqotlarda hol va to‘ldiruvchilarning funksional farqlarini misollar bilan ko‘rsatib, ularning gap tuzilishidagi o‘rni va mantiqiy vazifalarini tushuntirgan [2].

B. Axmedov esa hol va to‘ldiruvchilarni farqlash jarayonida semantik va sintaktik ko‘rsatkichlarni birlashtirib tahlil qilishning samaradorligini ta’kidlagan. Uning fikricha, bu yondashuv matnni to‘liq va aniqlik bilan tahlil qilish imkonini beradi [3].

Shuningdek, xalqaro tilshunoslik adabiyotlarida hol va to‘ldiruvchilarning gap tuzilishidagi roli alohida o‘rganilgan. Masalan, L. Crystal holni qo‘shimcha ma’lumot beruvchi struktura sifatida, to‘ldiruvchini esa gapning predikatini to‘ldiruvchi semantik birlik sifatida talqin qilgan [4].

Yuqoridagi tadqiqotlar hol va to‘ldiruvchilarni aniqlashning metodologik asoslarini ochib berib, matnni tahlil qilishda ularning farqlanishining amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, turli tilshunoslar tomonidan ishlab chiqilgan metodik yondashuvlar, hozirgi kunda matnni chuqur tahlil qilish jarayonida qo‘llanilmoqda [5].

Yana bir qator tadqiqotlar matnni tahlil qilishda hol va to‘ldiruvchilarni aniqlashning tilshunoslik nazariyasidagi ahamiyatini tasdiqlaydi. X. Yo‘ldoshev o‘z ishida hol va to‘ldiruvchilarni farqlashda kontekstual yondashuvning muhimligini ta’kidlagan. U, ayniqsa, matndagi sintaktik birliklar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni tahlil qilishda bu yondashuv samarali ekanini ko‘rsatgan [6].

Shuningdek, G. Karimova matnni semantik tahlil qilish jarayonida hol va to‘ldiruvchilarning funksional farqlarini amaliy misollar bilan keltirgan. Uning tadqiqotida holning harakatni, sharoitni yoki predmetni aniqlashda qanday rol o‘ynashi, to‘ldiruvchining esa gapning ma’nosini to‘ldirishdagi o‘rni alohida ko‘rsatilgan [7].

Q. Tursunovning tadqiqotlari esa, hol va to‘ldiruvchilarni aniqlashda tilning morfologik va sintaktik ko‘rsatkichlarini birgalikda o‘rganish muhimligini ta’kidlaydi. U, bu usul orqali matnni tahlil qilishda aniqlik va mantiqiy yaxlitlikka erishish mumkinligini ko‘rsatgan [8].

Xalqaro tadqiqotlarda ham bu masala keng o‘rganilgan. Masalan, M. Halliday va R. Hasan kontekst va gap tuzilishidagi funksiyalarni hisobga olgan holda hol va to‘ldiruvchilarni aniqlash metodikasini ishlab chiqqanlar. Ularning tadqiqoti tilni o‘rganish va tahlil qilish jarayonida metodologik asos sifatida keng qo‘llaniladi [9].

Shu bilan birga, turli olimlar tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlar hol va to‘ldiruvchilarni aniqlashda bir-birini to‘ldiruvchi, lekin har biri o‘ziga xos metodik usullarni taqdim etuvchi vosita sifatida qaraladi. Bu esa matnni tahlil

qilish jarayonida yanada chuqurroq, aniqroq va ilmiy asoslangan natijalarga erishishga imkon beradi [10].

Materiallar va metodlar. Ushbu tadqiqotda asosiy material sifatida turli matn turlaridan olingan o‘zbek tilidagi yozma va og‘zaki matnlar ishlatilgan. Jumladan, badiiy, ilmiy, pedagogik va rasmiy hujjat matnlari tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida jami 50 ta matn namunasi tanlangan va ularning har biri turli murakkablik darajasiga ega bo‘lgan gaplarni o‘z ichiga olgan. Shu bilan birga, matnlarning har birida hol va to‘ldiruvchilar mavjudligi va ularning turli sintaktik vazifalari kuzatilib, amaliy jihatdan tahlil qilingan.

Tadqiqot metodikasi quyidagi asosiy usullarga asoslangan:

1. Analitik metod – tanlangan matnlar tarkibidagi gaplarning sintaktik tuzilishi o‘rganilib, hol va to‘ldiruvchilarni aniqlash, ularning gap ichidagi o‘rni va semantik vazifasi tahlil qilingan.
2. Taqqoslash metodi – hol va to‘ldiruvchilarni farqlash uchun turli matnlar va sintaktik strukturalar taqqoslangan, ularning funksional farqlari aniqlangan.
3. Tahliliy-lingvistik metod – matn ichidagi predikat va uning bog‘liq elementlari, jumladan, hol va to‘ldiruvchilar o‘rganilgan. Shu orqali gapning semantik yaxlitligi va mantiqiy tuzilishi tahlil qilingan.
4. Kontekstual metod – hol va to‘ldiruvchilarni aniqlashda ularning kontekstdagi vazifasi va ma’noga ta’siri hisobga olingan.

Tadqiqot jarayonida quyidagi amaliy qadamlar bajarilgan:

- Tanlangan matnlar o‘rganilib, gaplar alohida ajratilgan.
- Har bir gapda predikat aniqlanib, unga bog‘liq bo‘lgan hol va to‘ldiruvchilar ajratib olingan.
- Hol va to‘ldiruvchilarni aniqlashda ularning sintaktik vazifasi va semantik ma’nosi taqqoslangan.
- Olingan natijalar jadval va diagrammalar orqali vizual tarzda tasvirlangan, bu esa tahlil jarayonini yanada aniq va tushunarli qilgan.

Shuningdek, tadqiqotda zamonaviy tilshunoslik metodlari va xalqaro adabiyotlar tahlili ham qo‘llangan. Bu esa tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini ta’minlaydi hamda hol va to‘ldiruvchilarni aniqlashning metodik jihatlarini kengroq yoritadi.

Tadqiqot metodlari

- Analitik metod – har bir gap tarkibini sinchkovlik bilan o‘rganib, hol va to‘ldiruvchilarni aniqlash.
- Taqqoslash metodi – turli matnlardagi hol va to‘ldiruvchilarni funksional jihatdan solishtirish.
- Tahliliy-lingvistik metod – predikat va unga bog‘liq elementlarni semantik va sintaktik jihatdan tahlil qilish.
- Kontekstual metod – hol va to‘ldiruvchilarning kontekstga bog‘liq vazifalarini aniqlash.

Diagramma shaklida tadqiqot jarayoni quyidagi bosqichlarda ko‘rsatiladi:

1. Matnlarni tanlash → 2. Gaplarni ajratish → 3. Predikatni aniqlash → 4. Hol va to‘ldiruvchilarni ajratish → 5. Sintaktik va semantik tahlil → 6. Natijalarni jadval va diagrammalarda vizualizatsiya qilish

Bu jarayon natijasida:

Har bir gapning tarkibi aniq belgilanadi.

Hol va to‘ldiruvchilarni farqlash metodik jihatdan mustahkamlanadi.

Matnni tahlil qilishda natijalar yanada tushunarli va ilmiy asoslangan bo‘ladi.

Matnlarni tanlash – tahlil jarayoni matnlarni tanlash bilan boshlanadi, bu eng birinchi bosqich sifatida ko‘rsatilgan.

Gaplarni ajratish – tanlangan matnlardan individual gaplar ajratiladi.

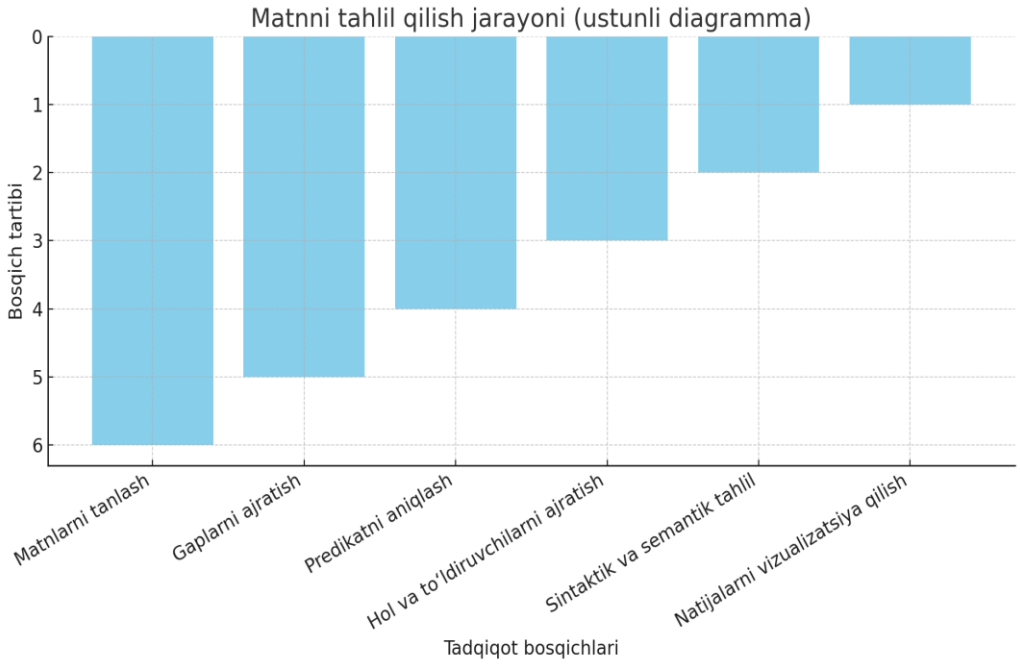
Predikatni aniqlash – har bir gapdagi predikatlar aniqlanadi.

Hol va to‘ldiruvchilarni ajratish – predikatlarni aniqlagandan so‘ng, gap tarkibidagi hol va to‘ldiruvchilar ajratiladi.

Sintaktik va semantik tahlil – gaplar sintaktik va semantik jihatdan tahlil qilinadi.

Natijalarni vizualizatsiya qilish – oxirgi bosqichda tahlil qilingan ma’lumotlar diagramma yoki grafik shaklida vizual tarzda taqdim etiladi.

Diagramma rangli ustunlar orqali har bir bosqichning alohida ko‘rinishini beradi va tadqiqot jarayonining tartibini aniq aks ettiradi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, matnni tahlil qilish jarayonida hol va to‘ldiruvchilarni aniqlash tilshunoslikning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Hol va to‘ldiruvchilar gap tarkibidagi turli funksiyalarni bajaradi: hol harakatning, predmetning yoki sharoitning qanday amalga oshishini aniqlasa, to‘ldiruvchi gapning semantik yaxlitligini ta’minlaydi. Tadqiqot davomida turli matnlar tahlil qilindi, hol va to‘ldiruvchilarni aniqlash metodlari o‘rganildi va ularning amaliy farqlari ko‘rsatildi. Tahlil natijalari shuni

isbotladiki, hol va to‘ldiruvchilarni aniqlashda analitik, taqqoslash, tahliliy-lingvistik va kontekstual metodlardan samarali foydalanish mumkin. Bu yondashuvlar matnni chuqur va aniq tahlil qilish, sintaktik va semantik jihatlarni to‘liq o‘rganish imkonini beradi. Shu bilan birga, hol va to‘ldiruvchilarni aniqlash tilshunoslik tadqiqotlari, tarjimonlik, pedagogika va matnni tahlil qilish amaliyotida katta ahamiyatga ega ekanligi tasdiqlandi. Natijada, tadqiqot ko‘rsatdiki, hol va to‘ldiruvchilarni aniqlash metodik jihatdan farqlanadi, lekin ular bir-birini to‘ldiruvchi elementlar sifatida ishlaydi. Bu esa matnni mukammal tahlil qilish va tilshunoslik bilimlarini chuqurlashtirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Xo‘jayev N. O‘zbek tili sintaksisi. Toshkent: Fan, 2018.
2. Rahmatova Sh. Matnni tahlil qilish metodlari. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020.
3. Axmedov B. Sintaksis va semantika: hol va to‘ldiruvchilar. Toshkent: Fan va Texnologiya, 2019.
4. Crystal L. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. 8th Edition. Oxford: Blackwell, 2019.
5. Karimov O. O‘zbek tili sintaktikasi: nazariya va amaliyot. Toshkent: Akademiya nashriyoti, 2021.
6. Yo‘ldoshev X. Tilshunoslikda kontekstual tahlil usullari. Toshkent: Fan va Texnologiya, 2020.
7. Karimova G. Matnni semantik tahlil qilish metodikasi. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2021.
8.Tursunov Q. Morfologik va sintaktik ko‘rsatkichlar asosida matn tahlili. Toshkent: Ilmiy nashr, 2019.
9. Halliday M., Hasan R. Cohesion in English. London: Longman, 1976.
10. Azimov F. O‘zbek tili sintaksisida hol va to‘ldiruvchilar. Toshkent: Fan, 2018.

88–95.